

JAUNĀKĀS ATZIŅAS LATVIJAS ARHITEKTŪRAS MANTOJUMA IZPĒTĒ

Jānis Zilgalvis

Atslēgas vārdi: arhitektūras vēsture, muižu arhitektūra un kultūrvēsture, sakrālā arhitektūra

Bagātīgs un daudzpusīgs ir Latvijas 19. gs. otrās puses–20. gs. sākuma arhitektūras mantojums. Tas lielā mērā veido to kultūrvēsturisko vidi, kurā uzturamies ik dienas. Nozīmīga un nepieciešama ir minētā un arī citu laika posmu būvmākslas izpēte, lai iepazīstinātu sabiedrību ar arhitektūras un mākslas vērtībām, atklātu aizvien jaunus faktus, kopsakarības un atziņas. Pētot atsevišķus objektus, kādu stilistisko parādību utt., svarīgi ir sniegt plašu kultūrvēsturisku fonu un analīzi veikt Eiropas būvmākslas kontekstā.

Pēdējo piecu gadu laikā esmu pievērsies divām galvenajām tēmām — muižu arhitektūrai un kultūrvēsturei un sakrālajai arhitektūrai. 2006. g. pie lasītājiem nonāca pētījums par Dikļu muižu, kurā vēsturiskiem notikumiem, īpašniekiem un apbūvei izsekots no 15. gs. līdz pat mūsdienām, īpašu uzmanību veltot pils (1891–1896) arhitektūrai un atdzimšanai 2000. g.¹ Turpmāk muižu arhitektūras izpēte koncentrējās uz Duntē muižu, kurā tika paredzēts atjaunot daļēji zudušo kungu māju (18. gs.). Pirms tam tika veikta vēsturisko materiālu apzināšana, kungu mājas un pārējās apbūves izpēte uz vietas, apkopoti arhīvu materiāli un ziņas no literatūras avotiem. Tapa publikācija par Duntē muižas kungu mājas izpētes rezultātiem.² Šis materiāls šķita aplūkojams plašākā kontekstā, sniedzot ziņas lasītājiem arī par kungu mājas atjaunošanas koncepciju un tās realizāciju, muižas īpašniekiem utt. 2007. g. tika atvērta jauna grāmata par Duntē muižu un baronu H. K. F. fon Minhauzenu, kuras līdzautori bija Gundars Plešs un Jānis Ulmis.³

Pētot Latvijas muižu arhitektūru, nācies iedziļināties tādu piļu un muižu arhitektūrā,

kuras ierindojamas mūsu valsts izcilāko objektu sarakstā. Lai veiktu salīdzinošu analīzi, bija nepieciešams ielūkoties arī kaimiņu zemju arhitektūras mantojumā. Radās ideja veidot kopēju projektu kopā ar kolēģiem — *Dr. art.* Antsu Heinu no Igaunijas un *Dr. art.* Nijoli Lukšionīti-Tolvaišieni no Lietuvas. Katram autoram bija jāizvēlas 20–25 objekti, kuri ir tipoloģiski visraksturīgākie, sava laika un stila izcilākie paraugi, kā arī ataino savas valsts būvmākslas attīstību, turklāt atspoguļo Eiropas arhitektūras ietekmi un mijiedarbību. Liela daļa izvēlēto piļu muižu ir neatņemama lauku kultūrainavas sastāvdaļa, citas organizācija iekļaujas vēsturiskajā pilsētvidē. Projekta noslēgumā tapa grāmata “Pilis un muižas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā”.⁴

Paralēli minētajam triju Baltijas valstu projektam tika pētīta vairāku mazāk zināmu muižu arhitektūra, to kultūrvēsture, likteņi laika gaitā un mūsdienu situācija — saglabāšanas un izmantošanas problēmas. Pētījumu rezultāti publicēti gan Latvijā, gan ārpus tās robežām, piem., par Naukšēnu muižu⁵, Grašu muižu⁶, Ikšķiles muižu⁷, Jaunmoku muižu⁸ u. c. Ne mazāk nozīmīga ir

atsevišķu stilu formāli stilistisko virzienu izpēte, tāpēc turpināti pētījumi, pamatojoties uz publicēto⁹ grāmatā par neogotikas arhitektūru Latvijā¹⁰.

Jau sešpadsmit gadus Latvijā notikušas Eiropas kultūras mantojuma dienas. Tās sadarībā ar Eiropas padomi un dažādiem fondiem organizē Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija. Katrs laikmets atklāj savas liecības, kas cilvēces dzīves telpu padara kultūrvēsturiski bagātāku. Tomēr par tās saglabāšanu ir jārūpējas, jo kultūras mantojums ir visas sabiedrības sasniegumu kopums un identitātes simbols. Šiem pasākumiem veltīts arī īpašs izdevums. Vairākos šādos izdevumos esmu apkopojis materiālus, kas balstīti uz jau iepriekš veiktajiem pētījumiem, papildinot tos ar jaunām atziņām un mūsdienu situācijas raksturojumu. Viens no izdevumiem veltīts vēsturisko interjeru saglabāšanai un restaurācijai¹¹. Kopā ar citiem autoriem aplūkoti baznīcu, sabiedrisko ēku, muižu, piļu, dzīvojamo ēku u.c. vēsturiskie interjeri, kuri restaurēti, kopti un atbilstoši iekārtoti. Otrs izdevums, kas tapa kopā ar Andu Muceneci, bija veltīts vēsturiskajiem dārziem un parkiem¹². Izvērtējot ievadā dārzu veidošana aplūkota no Senās Grieķijas un Romas impērijas laika, tālāk akcentējot dārzu mākslas izpausmes viduslaikos un renesanses laikā Itālijā. Baroka dārzi Eiropā un Latvijā, ainavu parka ienākšana Latvijas muižās un mazās arhitektūras formas, paraugu grāmatu ietekme — tās ir nākamās tēmas, kam pievērsta uzmanība. Dārzu un parku evolūciju noslēdz 19. gs. beigū–20. gs. sākuma laiks, kad norisinājās to rekonstrukcija atbilstoši jaunām stilu prasībām. Atsevišķi pētīti ainavu parki Latvijas muižās, kas sniedz daudz jaunu interesantu atziņu¹³.

Jau pirms vairākiem gadiem uzmanību piesaistīja bagātīgais materiāls par Vecgulbenes muižu, kurā norisinājās vērienīgi atjaunošanas darbi. Tapa vairākas publikācijas žurnālos¹⁴, kam sekoja monogrāfija, kas balstīta uz arhīvu materiāliem, literatūras avotiem un

izpēti dabā¹⁵. Grāmatā izsekots muižas attīstībai no viduslaiku pils tapšanas laika, tās īpašnieku maiņām, to likteņiem un nozīmei muižas ansambla izveidē. Uzmanība veltīta arī 1905. g. notikumiem, agrārreformas laikam, padomju periodam, muižas apbūvei kopumā, pusmuižām, kā arī zemnieku sētām un parkiem. Diemžēl ierobežoto finansiālo līdzekļu dēļ izdevums palika bez kopsavilkumiem svešvalodās.

Muižu arhitektūras izpēte turpinās. Ir sagatavots manuskripts izdevumam “Ķirbiži — muiža Vitrupes ielokā”. Tajā aplūkoti vēsturiski notikumi un muižas īpašnieki no 15. līdz 18. gs., Krievijas impērijas laiks, Latvijas agrārreformas nestās izmaiņas utt. Īpaša uzmanība pievērsta kungu mājas būvēsturei — atklājumiem arhitektoniski mākslinieciskās inventarizācijas un izpētes gaitā. Tāpat pētīta muižas apbūve kopumā un fon Aderkasu dzimtas piemiņas vietas novadā (šai dzimtai muiža piederēja vairāk kā 400 gadus).

Kā jau minēts, otra no tēmām, kuras pētniecībai pēdējo piecu gadu laikā pievērsta liela uzmanība, ir sakrālā arhitektūra. Gandrīz septiņus gadus tika strādāts, lai kopā ar vēl pieciem kolēģiem sagatavotu apjomīgu pētījumu par visiem Rīgas dievnamiem, 56 kopumā¹⁶. Lai gan pētītas ir atsevišķas baznīcas, to tipoloģiskās un stilistiskās grupas, šāds izdevums, kurš sniegtu pārskatu par visu galvaspilsētas dievnamu būvēsturi, stilistiskās attīstības tendencēm un interjeru kopā ar iekārtas priekšmetiem pie lasītājiem nonāca pirmo reizi. Rīgas dievnami pārsteidz ar bagātu kultūrvēsturi un unikālām arhitektoniski mākslinieciskām vērtībām. Turklāt tās ir ne tikai lielās, visiem zināmās baznīcas, bet arī mazās nomaļu baznīciņas, piem., Jaunciemā, Bolderājā, Vecmīlgrāvī un citur. Tām ir sava noteikta loma lokālās sakrālās arhitektūras attīstībā. Rīgas dievnami liecina par sava laika arhitektu profesionālo meistarību, pilsētas iedzīvotāju augstajām mākslinieciskajām prasībām, būvdarbu izpildītāju godaprātu. Rīgas dievnamu arhitektūrā atspoguļojās stilu

evolūcija Eiropā un tie ir arī savdabīgs papildinājums tai ar savām īpatnībām un lokālām iezīmēm.

Minēto autoru veikums ir arī grāmata "Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā"¹⁷, kas iznāca sērijā "Mākslas pieminekļi Latvijā". Šajā pētījumā iekļauti arī zudušie dievnamī, lai lasītājs pilnībā varētu apjaust visu sakrālās arhitektūras spožumu un daudzveidību. Drīz vien šis izdevums iznāca arī angļu un krievu valodā.

Sakrālās arhitektūras izpēte nav iedomājama bez atsevišķu arhitektu daiļrades atspoguļojuma. Viens no tiem ir Liepājā dzīvojošais zviedru izcelsmes arhitekts Kārlis Eduards Strandmanis, kas vairāk gan praktizējis Lietuvā, taču arī Latvijā 19. gs. beigās, 20. gs. sākumā cēlis vairākas ievēribas cietnīgas baznīcas. Viņa veikums atspoguļots vairākos zinātnisku rakstu krājumos gan Lietuvā, gan Latvijā¹⁸.

Atsevišķa publikācija veltīta arī vienai no arhitekta Konstantīna Pēkšēna projektētajām baznīcām — Sv. Vienības luterāņu baznīcai Jelgavā, kura nav saglabājusies līdz mūsu dienām¹⁹. Šo ēku droši varētu ierindot starp sava laika stila — eklektisma pērlēm. Pētījumi sakrālās arhitektūras jomā turpinās.

Avoti

- ¹ Zilgalvis J. *Dikļu muiža Vidzemē. Vēsture, arhitektūra, mūsdienas*. Rīga: AGB, 2006. 112. lpp.
- ² Zilgalvis J. Duntē muižas kungu māja gadsimtu gaitā. *Mākslas Vēsture & Teorija*. 2005. 4: 33–37.
- ³ Zilgalvis J., Plešs G., Ulmis J. *Duntē muiža un barons Minhauzens*. Rīga: AGB, 2007. 112. lpp.
- ⁴ Heins A., Zilgalvis J., Lukšionīte-Tolvaišiene N. *Pilis un muižas Igaunijā, Latvijā, Lietuvā*. Rīga: Elpa, 2007. 408. lpp.
- ⁵ Zilgalvis J. Architectural and historical research of Naukšēni manor. *Kultūros paveldas: prarastos vertybes, neišnaudotos galimybes*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005. 38.–43. lpp.
- ⁶ Zilgalvis J. Grašu muiža Vidzemē: arhitektūra, vēsture, mūsdienas. *RTU Zinātniskie raksti. 2. sērija. Arhitektūra un būvzinātne*. Rīga: RTU, 2006. 7. sēj. 80.–93. lpp.
- ⁷ Zilgalvis J. Ikšķiles muiža. *Ikšķiles almanahs. 2. laidieni*. Ikšķile, 2007. 66.–77. lpp.
- ⁸ Zilgalvis J. Jaunmoku muižas pils. *Jaunmokus. Pils. Dzimtas. Cilvēki*. Rīga: SIA Jaunmoku pils, 2007. 42.–51. lpp.
- ⁹ Zilgalvis J. Die Genese Regionaler Eigenart und Europäischer Einflüsse in der Neogotischen Freikunst der Gutshöfe Lettlands. *Baltische Gutshöfe. Leben-Kultur-Wirtschaft*. Lüneburg: Verlag Carl-Schirren-Gesellschaft, 2006. Bd. 7. S. 229–257; Zilgalvis J. Gothic Revival in Manor House Architecture in Latvia. *Kunst und Kulturgeschichte im Baltikum. Homburger Gespräch*. Kiel: M. C. A. Böckler-Mare Balticum-Stiftung, 2006. Heft 21. S. 95.–110.
- ¹⁰ Zilgalvis J. *Neogotika Latvijas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 2005. 359. lpp.
- ¹¹ Zilgalvis J., Pētersons R., Čukstiņa K., Kaminska R. u.c. *Vēsturisko interjeru saglabāšana un restaurācija. Eiropas kultūras mantojuma dienas 2006*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2006. 127. lpp.
- ¹² Zilgalvis J., Muceniece A. *Vēsturiskie dārzi un parki. Eiropas kultūras mantojuma dienas*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2007. 143. lpp.
- ¹³ Zilgalvis J. Ainavu parki Latvijas muižās. *RTU Zinātniskie raksti. 10. sērija. Arhitektūra un pilsētplānošana*. Rīga: RTU, 2007. 1. sēj. 25.–45. lpp.
- ¹⁴ Zilgalvis J. Vecgulbenes muižas Šveices mājas. *RTU Zinātniskie raksti. 10. sērija. Arhitektūra un pilsētplānošana*. Rīga: RTU, 2008. 2. sēj. 14.–25. lpp.; Zilgalvis J. Vecgulbenes muižas Baltā pils: cēlēji, arhitektūra un likteņi. *Mākslas Vēsture & Teorija*. 2009. 12: 22–26. u.c.

- ¹⁵ Zilgalvis J. *Vecgulbenes muiža. Viens no fon Volfu dzimtas īpašumiem Vidzemē*. Rīga: AGB, 2010. 96. lpp.
- ¹⁶ Levina M., Zilgalvis J., Tipāne A., Čoldere D., Banga V. *Rīgas dievnami. Arhitektūra un māksla*. Rīga: Zinātne, 2007. 747. lpp.
- ¹⁷ Levina M., Zilgalvis J., Tipāne A., Čoldere D., Banga V. *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*. Rīga: Neputns, 2010. 471. lpp.
- ¹⁸ Zilgalvis J. Arhitektas Karlas Eduardas Strandmannas Latvijoje ir Lietuvoje. *Palanga. ŠVČ. Mergeles Marijos Emimo i Dangu Bažnyčia*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus. Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2007. 41.–47. lpp.; Zilgalvis J. Arhitekts Kārlis Eduards Strandmanis Jelgavā, Latvijā un Lietuvā. *Senā Jelgava*. Rīga: Neputns, 2010. 252.–259. lpp.
- ¹⁹ Zilgalvis J. A Lost Masterpiece of Religious Architecture in Jelgava. *RTU Zinātniskie raksti. 10. sērija. Arhitektūra un pilsētplānošana*. Rīga: RTU, 2010. 4. sēj. 14.–17. un 116.–117. lpp.